

SHIMOLIY BAQTRIYANING BRONZA DAVRI YODGORLIKLARI ARXEOLOGIK TADQIQOTLARI

Xurramov Xamid Boboqul o'g'li

Qumqo'rg'on tumani 79-maktab tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shimoliy Baqtriyaning bronza davri yodgorliklarida amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlar va ularning yakuniy natijalari haqida so'z yuritiladi.

Абстракт. В данной статье рассказывается об археологических исследованиях и их конечных результатах, проведенных на памятниках бронзового века Северной Бактрии.

Abstract. This article talks about the archaeological researches and their final results carried out in the Bronze Age monuments of Northern Bactria.

Shimoliy Baqtriya hududlaridan topib o'rganilgan bronza davri qadimgi dehqonchilik madaniyati yodgorliklari ularning moddiy madaniyatiga xos xususiyatlarga ko'ra, ikki guruhga bo'linadi. Birinchisi-Sopolli madaniyati tipidagi yodgorliklar, ikkinchisi esa Kuchuk 1, Qizil 1, ya'ni Chust madaniyati tipidagi yodgorliklardir. Ularning tarixiy va antropologik kelib chiqish ildizlari bir bo'lsada, ammo xronologik jihatdan turli davrlarga tegishlidir. Ularning etnomadaniy rivojlanish darajasi, antropologik qiyofasi, davriy sanalari va moddiy madaniyatining o'ziga xos jihatlari keng ko'lamda o'rganilgan. Ayniqsa, Sopolli madaniyatining xronologik izchillik asosida taklif etilgan bosqichlarining davriy ketma-ketmaligi birlamchi manbalar asosida tuzilgan. Shu bois, ushbu bobda keyingi izlanishlar tufayli paydo bo'lgan ba'zi bir muammolar va ularning davriy sanalari bilan bog'liq yangicha qarashlarni tahlil etish, umumlashtirish va o'z qarashlarimizni bayon etish ko'zda tutilgan. Chunki, Shimoliy Baqtriya yodgorliklarining mavjud xronologiyasi bilan bog'liq ba'zi bir qarashlarga aniqliklar kiritish bronza davri dafn marosimlarini o'rganishda tarixiy izchillikni ta'minlaydi.

Jarqo'tonda olib borilgan arxeologik izlanishlar Sopolli madaniyati va uning xronologiyasini ishlab chiqish imkoniyatini berdi. Dastlab, A.Asqarov Sopolli madaniyatini uch xronologik bosqichga, ya'ni Sopolli, Jarqo'ton va Mo'lali bosqichlariga bo'linishini asosladi. Ularning sanalarini (Sopolli:1700-1500, Jarqo'ton: 1500-1350, Mo'lali:1350-1000) aniqladi. Undan so'ng, arxeolog B.Abdullaev Jarqo'ton qabristonining IVA maydonlarida qazishmalar olib borib, 731 ta qabr materiallari asosida Sopolli madaniyati davriy sanasiga ko'zali bosqichi kiritilishini taklif qildi. Uning yil sanasi mil. avv. 1350-1200 yillar bilan belgilandi. U.Raxmanov Jarqo'tonda kulolchilik bilan bog'liq muammolar ustida izlanishlar olib borib,

yodgorlikning vertikal va gorizontaal stratigrafiyasiga alohida e'tibor qaratadi, bu hududlarni o'zlashtirilishining tarixiy va xronologik ketma-ketligini o'rganib, Sopolli madaniyatining yakunlovchi bo'ston bosqichini taklif qiladi. Mo'lali bosqichining yil sanasi mil. avv. 1200-1050 yillar bilan, Bo'ston bosqichi esa mil.avv. 1050-900 yillar bilan belgilanadi.

Sopolli madaniyati va uning bosqichlarga bo'linishi yuzasidan akademik A.Asqarov va uning shogirdlari tomonidan taklif etilgan xronologik ketma-ketlik ilmiy jamoatchilik orasida isbotlanib, uzoq yillar ilmiy muomalada bo'lib keldi. Biroq, keyingi yillarda Jarqo'ton yodgorligi va uni o'rganishga bo'lgan qiziqish xalqaro ahamiyat kasb etib, Germaniya olimlari e'tiborini o'ziga tortmoqda. Germaniyalik arxeolog D.Xuff O'zbekiston arxeologlari (Sh.Shaydullaev, T.Shirinov va boshqalar) bilan ijodiy hamkorlikda Jarqo'tonning arxeologik izlanishlarida qatnashib, ma'lum yutuqlarni qo'lga kiritdi. D. Xuff Jarqo'tonda izlanishlar olib borar ekan, asosiy e'tiborni Jarqo'ton ibodatxonasi ostida saqlangan qal'a-qo'rg'onni o'rganishga qaratadi. Darqariqat, Jarqo'ton monumental ibodatxonasi o'rnida dastlab, qala-qo'rg'on bo'lib, tashqi devor parametri bo'yicha aylana shaklida burjlar bo'lganligi, qal'aning ichki tuzilishi keng to'g'ri burchakli bir necha xonalardan tashkil topganligini aniqlaydilar.

Ma'lumki, so'nggi yillarda Amerika va Yevropa olimlari O'rta Osiyoning bronza davri yodgorliklarining yoshini 300-400 yilga qadimiylashtirish g'oyalari bilan chiqqanlar. Bu g'oya asosida O'rta Osiyo yodgorliklaridan olingan radiokarbon analiz natijalari hamda ashyoviy dalillarning qadimgi Sharq yodgorliklari materiallari bilan qiyosiy taqqoslash yotadi. Shuningdek, ular o'z vaqtida Sopollitepa va Jarqo'tondan olingan radiokarbon sanalarni-(mil. avv. 1690 va 1560 yillar) S-14 metodining takomillashgan (kalibrlashtirilgan) sanalariga asoslanib, Sopolli bosqichini F.Koll mil. avv. 2190-1880 yillargacha, Xibert esa mil. avv. 2277-1745 yillargacha qadimiylashtirganlar. Nemis olimi D.Xuff Berlin laboratoriyalarida Jarqo'tondan olingan 23ta ko'mir va kul qoldiqlarini kalibrlashgan radiokarbon analizidan o'tkazib, ulardan jarqo'ton bosqichiga oid qatlamlar (15ta analiz) mil. avv. 1950-1600 yillarni bergan. Amerikada F.Xibert tomonidan o'tkazilgan kalibrlashgan analizlar esa, mil. avv. 1950-1750 yillarni bergan.

O'zbek-Olmon Baqtriya arxeologik ekspeditsiyasining yosh a'zolari Mayk Toyfer va Kay Kanyutlar Sopolli madaniyatining xronologik davrlari ketma-ketligi xususida o'z qarashlari bilan yangilik kiritmoqchi bo'lganlar. Ular Sopolli madaniyatining 5 bosqichga bo'linishini tan olgan holda, Jarqo'ton bosqichidan keyin Ko'zali emas, balki Mo'lali bosqichi keladi, deb ta'kidlaydilar. Bu masalada ular olib borgan kuzatuvlar asossiz ekanligini, Bo'ston 6 va 7 ob'ektlarida yuksak metodik mahorat bilan uzoq yillar davomida dala tadqiqotlari olib borayotgan professor N.A.Avanesova ularning xulosalarini asossiz ekanligini ko'rsatib, ilmiy maqolalar

orqali e'lon qildi. N.A.Avanesova tomonidan ilgari surilgan ilmiy xulosalar haqiqatga yaqindir.

Yuqorida keltirilgan radiokarbon analiz natijalari arxeologik komplekslarning qiyosiy tipologik analizlariga nisbatan bir muncha zid. Shu bilan birga, A.Asqarov va Sh. Shaydullaevlarning keng qiyosiy tahlillari asosida taklif etgan Sopolli madaniyati va uning bosqichlari sanalari haqidagi mulohazalari tarixiy haqiqatga yaqinroqdir. Biroq, Sopolli bosqichining sanasi Nomozgoh VI davri xronologiyasi doirasidan chiqmasligi hisobga olinsa, Sopolli madaniyati va bosqichlarining yangi aniq sanalari baxslidir. Buning ustiga, na Sopollitepa va na Jarqo'tonda Nomozgoh V davri sopollari uchramagan.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Рахманов У. Керамическое производство эпохи бронзы Южного Узбекистана. – Самарканд, 1987. – С.12.
2. Пуанкова Л.Т. Работа Байпазинского отряда на поселении бронзового века Дахана (1985) // АРТ. – Вып. 25. – Душанбе, 1994. – С. 157-165.
3. Асқаров А., Шайдуллаев Ш. Бақтриуанинг бронза ва илк темир даври..... – Б. 39.
4. Асқаров А., Шайдуллаев Ш. Бақтриуанинг бронза ва илк темир даври маданиятлари хронологиюси // “О‘збекистон тарихи моддий маданият ва ёзма манбаларда”. – Тошкент, 2005. – Б. 36-47.
5. Kohl Ph.LCentral Asia (Westtrn Turkestan): Neolith to the Early Iron Age. «Chronologies in Old World Archaeology. Ed. By Ehrich R. W // – Chicago, Vol. 1: 179-195;
6. Kohl Ph.LCentral Asia (Westtrn Turkestan): Neolith to the Early Iron Age. «Chronologies in Old World Archaeology. Ed. By Ehrich R. W // Chicago. Vol. 1: 179-195; Vol. II: 154-162; Hiebert F.T. Origins of the Bronze Age Oasis Civilization in Central Asia // «American School of Prehistorik Research Bulleten. 42. Cambridge, 1994.
7. Hiebert F.T. Chronology of Margiana fond Radiocarbon Dates // «Information Bulleten of IASCCA. – Moskov, 1993.